

OBSERVAȚII ASUPRA GRAFIEI DIN *DIVANUL... (I)* (Studiu de caz: notarea geminatelor în traducerea lui Cantemir din *Stimuli virtutum, fraena peccatorum* de Wissowatius)¹

OANA URBULESCU
Universitatea din București

1. Relația de echivalență² dintre textul-surs și cel țintă este determinată de un proces complex, care poate fi definit nu atât în termenii unei imitații a originalului, cât, mai ales, în cei ai unei analize întreprinse la diferite niveluri de limbă³ de către traducător. În lingvistica românească, este preferat termenul de *servilism*⁴ în locul celui de echivalență. Presupunerea servilism al traducerilor din epoca veche face de sursele lor implic valorizarea excesivă a originalelor, întrucât se consideră că traducătorul preia un model străin și îl adaptează la limba-țintă. Raportul dintre traducere și original este în esență exclusiv ca o formă de „siluire” a limbii-țintă (traducerea este controlată de modelul străin, structurile limbii-țintă fiind „convertite” după tiparul originalului).

În cele ce urmează, vom avea în vedere modul în care sunt notate geminatele în traducerea lui Cantemir din *Stimuli virtutum, fraena peccatorum* de Andreas Wissowatius, pentru a stabili dacă modelul latin a fost preluat ca atare sau dacă acesta a fost mai întâi interpretat și apoi transpus în limba română, (folosindu-se mijloacele specifice idiomului-țintă). Vom compara grafia din „Cartea a treia” cu aceea din primele două părți ale *Divanului...*, pentru a ilustra maniera în care Cantemir recurge la principiul etimologic în scrierea unor termeni moșteniți, mai ales atunci când nu traduce în întregime un text latin.

¹ În această primă parte, ne propunem să discutăm notarea geminatelor în cuvinte care apar în unei singure familii (*a supune, supunere* și *supus*), urmând ca, în partea a doua, să avem în vedere alte exemple pentru a confirma rezultatele analizei de față.

² Vom folosi conceptul de *echivalență* în accepțiunea propusă de Nida și Taber (care definesc echivalența drept „quality of a translation in which the message of the original text has been so transported into the receptor language that the RESPONSE of the RECEPTOR is essentially like that of the original receptors. Frequently, the form of the original text is changed; but as long as the change follows the rules of back transformation in the source language, of contextual consistency in the transfer, and of transformation in the receptor language, the message is preserved and the translation is faithful”, Nida, Taber 1969: 202)

³ Ca perspectivă fundamentală, am ales cadrul teoretic oferit de reprezentarea ierarhică a structurilor limbii, așa cum apare la Halliday 1994: *passim*.

⁴ Vezi ILRL (1971: 62), unde se arată că „Limba primelor traduceri românești [...] e greu de înțeles de un cititor din zilele noastre, fără ajutorul unui glosar și al unui tratat de gramatică istorică a limbii române. Dificultățile provin din faptul că traducătorul a urmat în mod servil ordinea cuvintelor și sintaxa originalului [...], fără să se preocupe dacă frazele sale au înțeles în limba română. Siluirea sintaxei românești o constatăm la tot pasul...”

1.1. Unul dintre nivelurile de limbă la care se manifestă relația de echivalență între original și traducere este cel al grafiei.

În cazul unui text redactat în epoca veche, diferențele dintre versiunea manuscrisă și cea tipărită oferă informații despre maniera de scriere a autorului, pe de o parte, și despre intervențiile tipografilor, pe de altă parte. În cazul *Divanului...*, manuscrisul lui Cantemir nu s-a tipărit¹, ca urmare, singurele informații despre grafie provin din ediția tipărită². Este posibil ca unele grafii prezente în *Divanul...* să se datoreze exclusiv intervenției tipografilor. În acest caz, consecvența cu care apar unele particularități grafice în text poate fi în eleasă drept un indiciu al constituirii „regulilor ortografice proprii” lui Cantemir³ (Cândea 1969: CIII).

1.2. În „nota editorului” care însoțește textul *Divanului...* publicat în 1969, se precizează că „au fost menținute [...] consoanele duble (*suppunere, sufferire*), ca și, în general, formele duble ale unor cuvinte” și că „uneori literele duble provin din limba originală a neologismului [...], altele ele vor să sublinieze originea latină a unui cuvânt (*nesufferit, suppus*)” (Cândea 1969: CV). Notarea geminată este în eleasă drept un reflex la nivel grafic al respectării formei latinești prezente în original. Cantemir păstrează consoanele duble în cuvântul din română, pentru că termenul latin corespunzător din *Stimuli virtutum...* era scris cu geminate (cf. ILRL 1971: 376: „Unele particularități grafice din scrisul lui Dimitrie Cantemir se explică [...] prin influența savantă. [...] Reduplicarea consonantică imită modele din limba latină: [...] *sufferi*”). Aadar, în istoriile limbii literare și în studiile consacrate operei lui Cantemir, prezența geminată este explicată drept o consecință a imitării modelului latin.

2. La nivelul grafiei, raportul dintre limba traducerii și cea a originalului nu poate fi definit în termenii unui presupus servilism manifestat de traducătorul român față de textul latin, pentru că :

– acolo unde în textul latin sunt păstrate geminatele, Cantemir nu respectă grafia din original;

– în traducerea din Wissowatius, Cantemir notează consoanele duble în anumite cuvinte, care nu sunt prezente ca atare în *Stimuli virtutum, fraena peccatorum* (termenii românești neavând deci un corespondent identic din punct de vedere formal în textul original).

2.1. În cadrul aceluiași fragment din traducere, notarea consoanelor duble este inconsecventă (deși, în original, geminatele erau redactate în manieră unitară). Astfel, geminata

¹ Vezi Cândea (1969: CIII) („Manuscrisul lui Cantemir nu s-a tipărit, iar textul transcris prin ediția de la Iași poartă în mod vădit amprenta inconsecvențelor ortografice sau neînțelegerii manuscrisului original de către tipograful Athanasie și Dionisie”). Numele tipografilor care au lucrat la *Divanul...* ne sunt cunoscute din foaia de titlu a lucrării, unde se precizează că textul „s-a tipărit prin osteneala smeritelor și micilor Athanasie Ieromonah și Dionisie monah, moldovenii” (CD, Ir). Se știe, de asemenea, că Dionisie a tipărit în 1698 și „...”, o lucrare redactată în greacă de către patriarhul Dositei al Ierusalimului (cf. Bianu, Hodo 1903: 369; vezi și Cândea 1969: 468, n. 9 și 10).

² Din această cauză, vom aborda problema notării geminatele în *Divanul...* cu aceeași prudență cu care este tratată grafia în *Dicționarul împrumuturilor latino-române*, unde se arată că „variantele grafice înregistrate în textele pe care le-am cercetat indirect, prin intermediul unor ediții, studii sau dicționare, sunt menținute însă, pentru control, în paranteză” (DILR: 74). Vom avea în vedere mai ales termenii care au o grafie unitară în textul *Divanului...*, maniera consecventă adoptată în scrierea lor constituind o dovadă a modului de interpretare a originalului latin de către Cantemir.

³ *Divanul...* reprezintă primul termen al comparației în raport cu *Istoria ieroglifică și Hronicul...*, textul tipărit în 1698 conținând diverse particularități, care vor deveni o dominantă a scrisului lui Cantemir.

este înregistrat în forma „Atticus” (CD, 119v/„Pomponio Attico”, WSV, 441; abl. de la *Pomponius Atticus*).

Tot cu geminat este scris forma „Fillip” (CD, 119v/„Philippo”, WSV, 441; abl. de la *Philippus*; nu există însă o corespondență în notarea geminatelor între echivalentul din traducere și original). În schimb, alte nume sunt scrise fără consoane duble: „Camillo” (WSV, 441; ablativul de la *Camillus*) devine „Camilius” (CD, 119r), „Quintio Cincinnato” (WSV, 441, abl. de la *Quintius Cincinnatus*) are corespondentul „Cvin ius și inatus” (CD, 119r), iar „Bellerophonte” (WSV, 441, abl. de la *Bellerophon*) devine „Belelirofontes” (CD, 119v).

Este dificil de spus cât din grafia numelor proprii se datorează intervenției tipografilor. Cum manuscrisul original nu s-a păstrat, se poate apela la criteriul frecvenței unor particularități de grafie pentru stabilirea modalităților de scriere proprii lui Cantemir. Criteriul frecvenței aduce însă puțin informații în cazul scrierii numelor proprii, pentru că multe dintre ele au câte o singură ocurență în *Divanul...* și nu mai apar în nicio altă lucrare redactată în română de către Cantemir. Filip este singurul nume propriu laic atestat atât în traducere, cât și în prima carte a *Divanului...* Există trei grafii pentru același nume propriu: „Filip” (CD, 2v)/„Fillipp” (CD, 119v)/„Fillip” (CD, 119v). Prima dintre ele apare în „Cartea întâia” a *Divanului...*, iar celelalte două sunt selectate din „Cartea a treia” reprodusă în ediții diferite ale operei lui Cantemir. *Fillipp* e forma din ediția publicată în 1969, în timp ce varianta *Fillip* e înregistrată în ediția din 1974 (această formă e notată la retipărirea *Divanului...* din 2003). Forma „Fillipp” din ediția tipărită în 1969 poate fi scoasă din discuție, fiind rezultatul unei erori de tehnoredactare. Când privește grafiile „Filip”/„Fillip”, se observă prima dată atestat în partea netradusă a *Divanului...*, în timp ce a doua este înregistrată în traducerea din Wissowatius. În cazul în care ambele reflectă scrierea numelui propriu fără intervențiile tipografilor de la 1698, *Fillip* poate fi considerat o manifestare a hipercorectitudinii la nivel grafic.

2.2. Grafia utilizată în *Divanul...* pare să fie rezultatul analizei morfematice a cuvintelor din latină și al refacerii modelului latin în scrierea termenilor din română. În *Divanul...*, notarea geminatelor în anumite cuvinte este dublu motivată, reprezentând nu numai un indiciu al recunoașterii originii latine a unui termen, implicat, rezultatul remodelării formei românești după tiparul originalului, ci și consecința funcționării unei relații speciale de echivalență între original și traducerea lui Cantemir.

Astfel, verbul *a supune*, substantivul *supunere* (provenit din substantivizarea infinitivului lung), adjectivul și substantivul *supus* sunt scrise cu geminat: *suppune*, *suppunere*, *suppus*, în condițiile în care în textul latin nu apare niciodată *suppono*, - *re*, *suppositio* etc.

2.2.1. În traducerea lui Cantemir din *Stimuli virtutum, fraena peccatorum* se înregistrează următoarele ocurențe pentru fiecare dintre ele:

– pentru verbul *suppune*:

- (1) „și ascuțite simceale a-și *suppune* pot” (CD, 101r), prin care se traduce „aculeos ei *subdere* queunt” (WSV, 423)¹;

¹ În latină, *aculeos subdere* are un sens special („a îmboldi”), dar Cantemir a „descompus” grupul prezent în textul lui Wissowatius, traducând fiecare element în parte („simceale a-și *suppune*”). Traducerea grupului latin *aculeos subdere* și inserarea unei noi secvențe în versiunea românească („munții, esuri și hârtopile, câmpuri îi face”, CD, 101r) ar putea trece drept abateri de la „suprafața textuală” a originalului (sau, cel puțin, drept exemple de nerespectare a semnificației speciale a termenilor din textul latin). Traducerea lui Cantemir constituie însă o dovadă a modului „în care intervenia lingvistic”, dincolo de suprafața textuală a originalului, fie și în dauna semnificației imediate a termenilor, [...] contribuie la recrearea sensului textului, a impresiei pe care textul original voia să i-o

– pentru substantivul *suppunere*:

- (2) „prin nescare *suppuneri* acolo a r zbi s poat ” (CD, 118v), fa de „per aliquos tanquam cuniculos illuc irrepere possit” (WSV, 440);

– pentru adjectivul *suppus*:

- (3) „cu multe lipse i mi elii împregiurat i *suppus*” (CD, 102v), care red pe „multis defectibus ac miseriis obnoxius ac *subiectus*” (WSV, 425);
- (4) „i pre cei ce *suppu i* a fi s cade” (CD, 103r), pentru „qui *subesse* debent” (WSV, 425);
- (5) „Cre tinului slobod s cade nice supt a unui lucru putere *suppus* a fi” (CD, 127v), prin care se traduce „Christianus liber sub nullius rei potestatem redigi” (WSV, 449);
- (6) „cu atâta mai blând i mai *suppus* s te por i” (CD, 132v), pentru „sed modeste de te sentias, ac *submisse* te geras” (WSV, 455);
- (7) „i lor *suppus* s fii” (CD, 138v), care are corespondentul „vel eis *subiectus* esto” (WSV, 461);

– pentru substantivul *suppus*:

- (8) „i cei *suppu i* obiceii i sint asupra st pânilor vecleniri i roco eniri a face” (CD, 103r), pentru „sicut solent *subditi* rebelles regi suo repugnare” (WSV, 425);
- (9) „ca pre *suppu i* [...] s biruiasc s nu la i” (CD, 103r), prin care se traduce „ne sinat istos *subditos* [...] praevalere” (WSV, 425).

2.2.2. Dup cum se observ , în traducerea lui Cantemir, verbul *a supune*, substantivul *supunere*, adjectivul i substantivul *supus* sunt scrise numai cu geminat .

În textul lui Wissowatius nu este înregistrat verbul *suppono*, - *re* (i niciun alt termen din familia lui). Ca urmare, atunci când scrie *suppone*, *suppunere* i *suppus*, Dimitrie Cantemir realizeaz mai mult decât o imita ie servil a originalului.

Grafia adoptat de Cantemir respect modul în care se scrie verbul *suppono* în latin , dar e motivat /sus inut de prezen a unor preverbe¹ sau a unor prepozi ii în *Stimuli virtutum, fraena peccatorum*.

produc cititorului” (Eco 2008: 146). Cantemir a tradus „liber” fragmentul din *Stimuli virtutum...* dezvoltând o izotopie existent în textul latin: aceea a importan ei celor scrise pentru „cele fiitoare” (compar varianta româneasc din CD, 101r cu originalul latin din WSV, 423).

¹ Pentru preverbele din latin , vezi studiile lui Le Bourdellès (1995: 189–196), Lehmann (1995: *passim*), Baldi (1999: 358), Haverling (2003: 113–135), Romagno (2003: 156–170). În lingvistic , no iunea de *preverb* este utilizat cu sensuri diferite i pentru a desemna realit i diferite (Booij, van Kemenade 2003: 1: „In many cases, the morpheme that functions as a preverb can also function without a preverbal context, often as an adverb or an adposition. Most linguists use the notion ‘preverb’ as a cover term for preverbal words and preverbal prefixes. [...] The preverb [...] may also develop into a bound morpheme, that is, a prefix inseparable from the verb, with concomitant reduction of phonological form in some cases.” Cf. Rousseau 1995: 10: „La terminologie reflète d’ailleurs cette absence de vision unitaire, car les termes pour désigner ces éléments varient, dans leur sens même au gré des langues”).

Chiar dac s-ar admite c Dimitrie Cantemir nu face altceva decât s calchieze¹ unele compuse² din textul lui Wissowatius, problema not rii geminatelor ar r mâne în continuare deschis , pentru c ea este legat de modul în care, în procesul traducerii, se stabile te echivalen a între termenii latini i cei din român .

A *suppone* este interpretat de Cantemir drept un cuvânt compus, respectându-se astfel statutul termenului corespunz tor din latin , dar i cel al cuvintelor prezente în textul lui Wissowatius. Grafia cu geminat are rolul de a scoate în eviden cele dou elemente componente ale cuvântului.

Ipoteza se verific dac se um re te modul în care se realizeaz rela ia de echivalen între originalul latin i traducerea lui Cantemir. Termenii în structura c rora apare geminata sunt selecta i, cel mai adesea, pentru a reda anumite compuse din latin . Astfel, se constat c a *suppone* i *suppus* reprezint echivalentul românesc al unor termeni latini compu i³:

subdo, - *re* = sub + do (WSV, 423), *subiectus* (participiul lui *subicio*, - *re* = sub + iacio (WSV, 425), *subditus* (participiul lui *subdo*, vezi *supra*, WSV, 425), *subsum*, *subesse* (sub + esse, WSV, 449), *submitto*, - *re* (sub + mitto, WSV, 455)⁴.

Cele mai multe dintre cuvintele din latin traduse⁵ prin a *suppone* i *suppus* sunt compuse cu *sub-*, prezent, de asemenea, în structura lui *sup-pono*, *sup-pon re*⁶. A adar, *subdo*, *subicio*, *submitto* i *subsum* func ioneaz ca echivalente contextuale ale lui *suppone*, cu care împart acela i element de compunere.

S-a observat c , atunci când î i redacteaz textele în latin , umani tii utilizeaz în exces compusele cu *sub-* (Ijsewijn, Sacré 1998: 382, n. 2). Sub influen a modelului latin, pe care îl analizeaz i îl reface în român , Cantemir *alege s scrie* cu geminat verbul a *suppone* i adjectivul/substantivul *suppus*, respectând o tendin prezent în scriitura umanist .

2.2.3. Substantivul *suppunere* func ioneaz în traducere ca echivalent al lui *cuniculus* (CD, 118v/WSV, 440; *suppunere* nu are un corespondent format cu preverbul *sub-* în textul latin). Folosirea lui *suppunere* ar putea constitui un indiciu al modului în care Cantemir a analizat sensul cuvântului latin, recuperând în român unele dintre tr s turile lui distinctive: *cuniculus* „galerie subteran ” *sup-punere* „loc ascuns, care este a ezat dedesubt”⁷. În DLR, s.v. *supunere*, nu este înregistrat sensul prezent în *Divanul...* (în dic ionar, apare, al turi de alte în elesuri, cel de „ascundere”, pentru care se face trimitere la o atestare târzie din DDRF).

¹ Ipoteza calcului de structur este discutabil , de vreme ce Dimitrie Cantemir folose te un termen existent în limb , a *supune*, c ruia îi modific grafia sub influen a modelului latin (cum în structura lui a *supune*, scris f r geminat , nu mai putea fi recunoscut preverbul *sub-*, Cantemir noteaz geminata pentru a marca statutul de compus al termenului, respectând tiparul latin).

² În studiile de specialitate, termenii folosi i pentru a-l desemna pe *sub-* sunt preverb sau prefix. În cele ce urmeaz , vom folosi termenul de preverb pentru *sub-* i pe cel de com compus, pentru *subdo*, *subsum* etc.

³ Vezi Ernout, Meillet, s.v. *do* („Composés verbaux en -do: [...] *subdo*: mettre sous [...], d'où «soumettre» [...], «substituer» [...], «suborner»”), s.v. *iacio* („*Jacio* a fourni de nombreux composés en -icio: [...] *subicio*: jeter sous, soumettre”), s.v. *mitto* („Composés: [...] *submitto*: mettre sous, envoyer sous [...]; soumettre”), s.v. *sum* („Composés: [...] *subsum*: être sous ou au fond”).

⁴ În textul latin este atestat adverbul *submisse* (WSV, 455), care face parte din familia verbului *submitto*.

⁵ Vezi exemplele de sub (1), (3), (4), (6), (7), (8), (9).

⁶ Cf. Ernout, Meillet, s.v. *pono*. („*Pono* a été traité comme un verbe simple et a fourni une nombreuse série de composés avec leurs dérivés.” În acest serie este amintit inclusiv *suppono*.)

⁷ Vezi i traducerea lui Cacavelas, unde apare „ ” (CaD, 118v).

Exemplul de sub 2.2.3. arată că grafia cu geminat poate fi motivată de semantismul termenului latin corespunzător (în latină, *cuniculus* are în configurația lui semantic semnul „aflat dedesubt, ascuns”¹, ceea ce a determinat selecția în traducere a lui *sup-punere*).

2.2.4. Adjectivul *suppus* este selectat în traducere pentru a reda sintagma *redigere sub potestatem* (CD, 127v/WSV, 449). Deși topica originalului a fost păstrată în română, traducerea nu este totuși literală: Cantemir a utilizat un echivalent funcțional² pentru *redigere sub potestatem* („supt... putere *suppus* a fi”), care, în plus, are în structura lui pe *sub*, atât ca preverb (*sup-pus*), cât și ca prepoziție (*supt*).

Exemplele de sub 2.2.3 și 2.2.4 arată că principiul etimologic guvernează scrierea unor termeni moșteniți chiar și atunci când în originalul latin nu există un compus cu *sub-* (care a impus, de fiecare dată, selectarea unui termen românesc în structura care se află *sub-*).

2.3. Compararea grafiei folosite în traducere cu aceea din primele două pri ale *Divanului...* scoate în evidență atât elemente de continuitate, cât și diferențe în scrierea lui *a suppone*, *suppunere* și *suppus*. Conservarea geminatelor reprezintă un element de continuitate între partea tradusă a *Divanului...* și primele două cri. Totuși, spre deosebire de partea tradusă, în primele două cri, *a suppone* și *suppus* înregistrează grafii oscilante, alături de formele în care sunt notate geminatele apărând variante fără consoane duble.

2.3.1. Astfel, cu sensul de „a cuceri, a ocupa; a aduce sub ascultarea cuiva”, verbul apare fie cu geminat:

- (1) „Alexandru-împărat, ficiorul lui Filip, cătu lume *au suppus*” (CD, 2v);
- (2) „cum a cretinilor împărie se vede, carii mult sâmiris [...], pentru a căroră mândrie *suppusu-i-au* supt giug” (CD, 92v),

fie cu consoană simplă:

- (3) „el atâtea rânduri a pământului călând și atâtea împării *supuind*” (CD, 3r).

Cu o realizare contextuală a sensului de „a aduce sub stăpânirea cuiva, a înrobi”, verbul este scris cu geminat:

- (4) „cătu lumea te vei în adevărată legă prietenie [...], aceasta știu cătu cât mai mult îți slujăte, cu atâtea mai vărtos te liag și supt a ei te *suppone* stăpânire” (CD, 66r);
- (5) „spre a ei de minciuni grăiri dovedii-au adus și adevărat dar cătu după a sa nevoi *o au suppus*” (CD, 97v)³.

¹ Vezi și traducerea lui Teodor Corbea pentru *cuniculus*: „groapă dedesubt, gaură, groapă și pată dedesubtul cetății” (CDic, 74r).

² Pentru echivalența funcțională, vezi Hatim, Munday (2004: 40–47) („In the absence of the need for such forms of adherence to the ST, the translator either does nothing and ends up with a meaningless literalism, or actively seeks *equivalence* through *adjustment*. This subsumes a set of techniques for *restructuring* the ST message in the TL. In the translation *process* [...], the ST message is first broken down into its immediate constituents (or kernels), then mentally transferred, ultimately to undergo a process of adjustment that restores to the TT linguistic and stylistic appropriateness”, *ibidem*, 47). Vezi, de asemenea, Baker 1992: *passim* (care stabilește „levels of equivalence”).

³ Pentru exemplele de sub (1-5), (8), (9), nu am găsit modelul pe care l-ar fi putut urma Cantemir.

Cu în elesul de „a pune sub autoritatea cuiva, în cadrul unei ierarhii”, verbul are variante cu geminat , fiind înregistrat în contexte care au echivalent în *Vulgata*:

- (6) „Toate *ai suppus* supt picioarele lui – oile i boii, înc i dobitoacele câmpului” (CD, 10v), pentru „omnia *subiecisti* sub pedibus eius oves et boves universas insuper et pecore campi” (*Vulgata*, Ps. 8, 8);
- (7) „Pusu-l-ai spre lucrul mânuale tale, toate *i-ai suppus* supt picioarele lui” (CD, 64v), pentru „et constituisti eum super opera manuum tuorum omnia *subiecisti* sub pedibus eius” (*Vulgata*, Ps. 8, 7-8).

Cu sensul de „a pune într-o situa ie; a face s sufere o ac iune”, verbul e înregistrat în prima parte a *Divanului...* f r geminat :

- (8) „în grea m-*ai supus* întrebare” (CD, 9r).

Având în elesul de „a se a eza într-o anumit pozi ie, a se pune dedesubt”, verbul e scris cu geminat :

- (9) „ i precum partea ro ii carea de la p mânt s-au, în sus suindu-s , sculat, iar i în gios pogorându-s , de unde s-au sculat s *suppune*” (CD, 22v).

Adjectivul *supus* e scris, de asemenea, cu geminat :

- (10) „*Suppus* a fi lui Dumn dz u, i cel muritoriu nu împotriv a fi lui Dumn dz u a s socoti” (CD, 98v, vezi i 28r).

Fragmentul e tradus din *Vulgata*:

„iustum est *subditum* esse Deo et mortalem non paria Deo sentire” (*Vulgata*, 2 Mac., 9, 12, Cantemir trimite la prima carte a Macabeilor, când, în realitate, e vorba de a doua).

Având accep iunea de „st pânit, dominat de ceva”, adjectivul este scris cu geminat i apare în contexte care depind de *Stimuli virtutum...*:

- (11) „în a p catului bl st m legat i *suppus* fiind” (CD, 74v, unde se resimte influen a lui Wissowatius, cf. „multis defectibus ac miseriis obnoxius ac *subiectus*”, WSV, 425)

Cu în elesul de „legat cu necesitate de, aflat în dependen de, influen at de ceva”, *suppus* înregistreaz o ocuren într-un fragment tradus din Berchorius:

- (12) „Sfer iaste b rbatul deplin, carile precum sfera între dou poluri, a ea el între doa énciuri, între na tere i între moarte, cu nep r site cl tiri, mut ri i griji, iaste *suppus*.” (CD, 80v, unde Cantemir traduce „Sphaera est vir perfectus, qui inter duos polos, i.e. inter nativitatem et mortem, continuis motibus, tribulationibus et mutationibus est *subiectus*.”, Berchorius, *Reductorium morale*, apud Câdea, 1969: 238).

Substantivul *supus* are în alesul concret de „ceea ce intră în stăpânirea cuiva” și o singură ocurență, unde este notată geminată:

- (13) „O, moarte! Cât de amară iaste pomenirea ta omului împăceluit în *suppusele* sale” (CD, 54v).

Fragmentul este tradus din *Vulgata*:

„O mors quam amara est memoria tua homini pacem habenti in *substantiis* suis”, *Ecclesiasticus*, 41, 1, unde *substantia* are sensul de „avere, bunuri”.

2.3.2. Când privește raportul dintre formele cu geminată și cele cu grafie simplificată, se observă:

(a) *a supune* și ceilalți termeni din familia lui sunt atestați mai ales în contexte unde modelul latin a jucat un rol definitoriu (verbul este înregistrat mai ales în fragmente traduse din latină. Termenii latini corespunzătorii sunt: *subicio*, - *re*, *subiectus*, *subditus* și *substantia*. În general, sunt termenii pe care Cantemir îi redă în aceeași manieră în „Cartea a triia”.);

(b) tendința este ca, atunci când fragmentul este tradus după un original latin, să se folosească geminată pentru a marca structura compusă a termenilor corespunzătorii.

3. În raport cu grafia din partea „netradusă”, cea folosită în traducerea din *Stimuli virtutum, fraena peccatorum* este mult mai unitară. Folosind notarea geminatei drept unul dintre parametrii de interpretare a grafiei din *Divanul...*, se observă:

(a) în „Cartea a triia”, Cantemir urmează într-o manieră inconsecvent modelul latin în scrierea numelor proprii (notarea geminatei este oscilantă, ea nefiind motivată de structura termenilor latini sau de modul în care se face echivalența în traducere);

(b) pentru substantivele, verbele și adjectivele compuse (mai ales cu *sub-*), prezente în textul lui Wissowatius, Cantemir recurge la termeni echivalenți scriși cu geminată (notarea geminatei este motivată de prezența compuselor în textul lui Wissowatius și de maniera în care Cantemir stabilește relația de echivalență între termenii latini și cei din română);

(c) notarea geminatei în primele două părți ale *Divanului...* nu se face la fel de consecvent ca în „Cartea a triia” (formele oscilante sunt mai numeroase în primele două părți ale *Divanului...*, pentru că autorul, neavând în față un model latin, pare să fi fost mai puțin atent la structura și, implicit, la grafia etimologică a cuvintelor pe care le utilizează).

SURSE

CD – *Divanul*, Iași, 1698, în Dimitrie Cantemir, *Opere*, 1969.

Dimitrie Cantemir, *Opere. Divanul*, 1969, ediție îngrijită și studiu introductiv de Virgil Cândea, București, Editura pentru literatură.

Dimitrie Cantemir, *Opere complete I. Divanul*, 1974, ediție îngrijită, studiu introductiv și comentarii de Virgil Cândea. Text grecesc de Maria Marinescu-Himu, București, Editura Academiei.

CaD – *Ieremia Cacavelas, *μ* *μ* *μ*, Iași, 1698, în Dimitrie Cantemir, *Opere complete I. Divanul*.

CDic. – Teodor Corbea, *Dictiones latinae cum valachica interpretatione*, 2001, ediția Alin-Mihai Gherman, volumul I: studiu introductiv, note și text, Cluj-Napoca, Clusium.

WSV – Andrea Wissowatius, *Stimuli virtutum, fraena peccatorum, ut et alia eiusdem generis opuscula posthuma, apud Henricum Janssonium, Amstelaedami*, 1682 (textul lui Wissowatius a fost reprodus în Dimitrie Cantemir, *Opere*, 1969, p. 423–462).

Vulgata – *Biblia sacra iuxta Vulgatam versionem*, adiuvantibus Bonifatio Fischer OSB, Johanne Gribomont OSB, H.F.D. Sparks, W. Thiele, recensuit et brevi apparatu instruxit Robertus Weber OSB, Stuttgart, 1975 (textul a fost comparat cu *Vulgata Clementina – Biblia Sacra Vulgatae editionis*, Sixti Quinti iussu recognita et auctoritate Clementis Octavi edita, Romae, 1592).

DICTIONARE

- DDRF, 1893–1895, Frédéric Damé, *Nouveau dictionnaire roumain-français*, [vol. I-IV], Bucure ti, Imprimerie de l'État.
- DILR, 1992, Gheorghe Chivu, Emanuela Buz , Alexandra Roman Moraru, *Dic ionarul împrumuturilor latino-romanice în limba român veche (1421–1760)*, Bucure ti, Editura tiin ific .
- DLR, 1965–, *Dic ionarul limbii române*, serie nou întemeiat de Iorgu Iordan, Alexandru Graur, Ion Coteanu, Bucure ti, Editura Academiei.

BIBLIOGRAFIE

- Baldi, Philip, 1999, *The Foundations of Latin*, Berlin – New York, Mouton de Gruyter.
- Baker, Mona, 1992, *In Other Words. A Coursebook on Translation*, Londra – New-York, Routledge.
- Bianu, Ioan, Nerva Hodo , 1903, *Bibliografia româneasc veche*, tom I (1508-1716), Bucure ti, Stabilimentul Grafic J. V. Socec.
- Booij, Geert, Ans van Kemenade, 2003, „Preverbs: an introduction”, în Booij, van Marle (eds.) 2003: 1–12.
- Booij, Geert, Jaap van Marle, 2003, *Yearbook of Morphology*, Berlin, Spriger.
- Cândea, Virgil, 1969, „Studiu introductiv”, în Dimitrie Cantemir, *Opere. Divanul*, 1969: VII-CX.
- Eco, Umberto, 2008, *A spune cam acela i lucru. Experien e de traducere*, în române te de Laszlo Alexandru, Ia i, Polirom.
- Ernout, A., Meillet, A., 1959, *Dictionnaire étymologique de la langue latine. Histoire des mots*, Paris, Klincksieck.
- Halliday, M.A.K., 1994, *An Introduction to Functional Grammar*, Londra – Melbourne – Auckland, Edward Arnold.
- Hatim, Basil, Jeremy, Munday, 2004, *Translation. An advanced resource book*, Londra – New York, Routledge.
- Haverling, G., 2003, „On prefixes and actionality in classical and late Latin”, *Acta Linguistica Hungarica*, 50, p. 113–135.
- Ijsewijn, Jozef, Dirk, Sacré, 1998, *Companion to Neo-Latin Studies*, part II, *Literary, Linguistic, Philological and Editorial Questions*, Louvain, Leuven University Press.
- ILRL, 1971, Al. Rosetti, B. Cazacu, Liviu Onu, *Istoria limbii române literare*, vol. I, *De la origini pân la începutul secolului al XIX-lea*, Bucure ti, Minerva.
- Le Bourdellès, Hubert, 1995, „Problème syntaxiques dans l'utilisation des préverbes latins”, în Rousseau (ed.) 1995: 189–196.
- Lehmann, Christian, 1995, *Thoughts on Grammaticalization*, München, Lincorn Europa.
- Nida, E.A., C.R. Taber, 1969, *The Theory and Practice of Translation*, Leiden, E.J. Brill.
- Romagno, Domenica, 2003, „Azionalità e Transitività: il caso dei preverbi latini”, *Archivio Glottologico Italiano*, 88, nr. II, p. 156-170.
- Rousseau, André, 1995, „Avant-Propos”, în Rousseau (ed.) 1995: 9–19.
- Rousseau, André (ed.), 1995, *Les préverbes dans les langues d'Europe: introduction à l'étude de la préverbation*, Lille, Presses Universitaires du Septentrion.

Some Remarks on Geminate Writing in Cantemir's Translation from Latin

We consider as unjustified the old hypothesis that Cantemir only copied the Latin pattern when writing *suppone*, *suppunere*, *suppus*. He appears to consider the whole structure of Latin word (2.2.2), its senses (2.2.3), and its occurrence in a multi-word lexicological unit (2.2.4) during the whole process of translation. As a consequence, the writing of inherited words varies according to the linguistic structure involved.